

מורכב מנעוריו

רב-מכר עיוני עולמי, המבקש להוכיח כי במצבם הטבעי בני האדם טובים, נשען על סילופים, עיקופים וחיפופים בכמות שדי בה כדי לגרום לקורא המשכיל לתהיות חדשות על טבע האדם | יגאל ליברנט

המין האנושי: היסטוריה של תקווה

רוטחר ברחמן

מאנגלית: אילן פן

הוצאת פן, 2020 | 509 עמ'

"זהו ספר על רעיון רדיקלי", פותח העיתונאי ההולנדי רוטחר ברחמן את ספרו החמישי, שיצא לאור בעברית בשנה שעברה – אחרי שהפך לאחד מרבי המכר המככבים בטבלה החשובה של 'ניו-יורק טיימס' והוכתר בידי מבקר ב'גרדיאן' כיורש ספרו הנודע של יובל נח הררי: "קיצור תולדות האנושות" החדש¹.

ה"רעיון הרדיקלי" הנזכר מופיע בבירור בכותרת ההולנדית המקורית של הספר: "רוב האנשים הם טובים: ההיסטוריה החדשה של האדם". זהו רעיון שלדעת ברחמן "ידוע מזמן שהוא גורם לעצבנות בקרב השליטים. רעיון המוכחש על-ידי דתות ואידיאולוגיות, שגופי החדשות מתעלמים ממנו ושנמחק מתולדות ההיסטוריה האנושית". ברחמן מבקש לשכנע אותנו בנכונותו של הרעיון, ובכך שהטוב האנושי אינו קשור בנורמות חברתיות, בחוק וסדר או בשאר מוסדות הציוויליזציה. הוא סבור שיש שפע של הוכחות לכך, שכן לטענתו לא רק חיי היום-יום שלנו, אלא כל ענפי המדע, לרבות ההיסטוריה, מאשרים את הדבר.

כיצד קרה שרעיון בסיסי כל-כך הושתק עד עתה? המחבר משוכנע שזוהי אשמת בעלי

יגאל ליברנט הוא היסטוריון של רעיונות פוליטיים וחברתיים ודוקטורנט בבית הספר להיסטוריה ע"ש צבי יעבץ באוניברסיטת תל-אביב.

השררה במין האנושי, שהגיעו למעמד הרם דווקא משום שניחנו במכלול תכונות הפוך מזה של רוב האנשים: הם פרנואידיים, אנוכיים, שתלטנים ורעים באופן כללי, והם רוצים שכולנו נראה את העולם דרך עיניהם. לדעתו של ברחמן, המבטא הראשי של השקפתם בהגות הפילוסופית המודרנית הוא תומאס הובס, שקבע בספרו המכונן 'לווייתן' כי יצר האדם רע משחר ההיסטוריה שלו, וכי מצבו הטבעי, הטרום-חברתי והחוץ-חברתי, כאשר אינו מוגבל בידי בעלי השררה המדינית-צבאית-משטרתית, הוא "מלחמת הכול בכול".

המחבר יודע גם להצביע על מי שהעז לקרוא תגר על ההשקפה השלטת הזאת: הפילוסוף ז'אן-ז'אק רוסו. רוסו, מזכיר לנו ברחמן, וזה יום אחד בהארה ההגותית האדירה, על כך ש"יצר לב האדם טוב מטבעו, המוסדות האלה, הם שהופכים אנשים לרשעים". במילים אחרות, לא רק שהאדם הוא טוב, אלא שהחברה, ובייחוד מוסד הרכוש הפרטי – הם אלה שאחראים לקלקול מידותיו המולדות, ושבמצבו הטבעי, הפראי, הטרום-חברתי, האדם היה (ונשאר – בחברות של לקטים-ציידים שחיים בלי מגע עם הציביליזציה) מופת להתנהגות חברותית והגונה. רוסו הכריז ישירות שהובס והשקפתו הם אנטייתזה לאמת הגדולה שהוא השכיל להבין, וחשש ש"הודות לסימני הדפוס ולדרך שבה אנו משתמשים בהם, חלומותיו המסוכנים של הובס ... יישארו תמיד".

'האנושות: היסטוריה של תקווה', שנהפך כאמור לרב מכר, יצר אדוות רבות בשיח הפוליטי, הסוציולוגי ואף החינוכי ברחבי העולם וגם בישראל. אם יצר לב האדם טוב מנעוריו, מדוע לחנך את ילדינו על בסיס ההנחות השגויות והמעוותות שלנו על אודות הרכוש הפרטי והיחס לאחר? "זה באמת די מדהים", נכתב בעקבות הספר בטור העוסק בהורות בעיתון 'הארץ', "מבוגרים מתחילים בהשמדה ובעקירה של כל התכונות החיוביות הטבעיות של הילדים ובמקומן הם נוטעים – באמצעות דוגמה אישית ואמונות שמגשימות את עצמן – רכושנות, קנאה, תחרותיות ואגוצנטריות. כשהם מגלים בחרדה שילדיהם באמת ניחנו בתכונות הללו, הם פוצחים בסדרת חינוך כדי להקנות להם 'ערכים'. בעצם, כל מה שהיינו צריכים לעשות זה פשוט לא להפריע".²

כפי שהוא באמת

במהלך 18 הפרקים ואחרית הדבר של הספר מנסה המחבר לבסס את התיאוריה הכללית שלו באמצעות לקחים ממקרים פרטיים כאלה ואחרים. החיבור נפתח במשפט מתוך פנקסיו של צ'כוב: "האדם יהיה טוב יותר אם נראה לו את טבעו". אני מרשה לעצמי להתעכב על הציטוט הזה בהיותי מתרגם ותיק יחסית של פרוזה ושירה רוסית, הרוחש חיבה רבה לצ'כוב והיכרות לא רעה עם כתביו ודמותו.

ובכן, במקור הרוסי כתוב קצת אחרת: "האדם יהפוך לטוב יותר כאשר תראה לו אותו כפי שהוא [באמת]". לכאורה, ההבדל בין שני הציטוטים מינורי, אולם שוני הנימה

הקליל ביניהם משקף נכונה את היחס בין היומרה של ברחמן לבין מצב העניינים האמפירי. ברחמן "מצטט" את צ'כוב כתמיכה לגישתו שלו, שלמען הצדקתה נכתב הספר הנדון: טבע האדם הוא טוב, ואם נקדם את הרעיון הזה בעוצמה מספקת, בסוף נשכנע בכך את האדם הטועה לחשוב אחרת ונתקן את עלמו.

זאת בעוד שצ'כוב עצמו, גם אם לא דבק בפסימיות קודרת לגבי טבע האדם, היה מיזנתרופ לא־קטן בחייו וסבר שטבע האדם מכיל גם טוב וגם רוע. צ'כוב בהחלט היה חסיד של קדמה נאורה, של אותה "תאוריית הציפוי" (הגורסת כי התפתחות החברה מפחיתה את האלימות הפוטנציאלית של האדם) שברחמן יוצא נגדה לאורך כל הספר, וחשב שיש בנפש האדם מספיק טוב על מנת להתקדם ולהשתפר. הוא אף סבר שהשיפור הזה הינו חובתו המוסרית של האדם, אך לשם כך עליו לא לרמות את עצמו, אלא להיות ער לכל צידי אופיו, לרבות פגמיו. מכאן מגיע ה"כפי שהוא באמת" המאופק, ולא איזו אמונה ב"טבע" אידילי שמחבר ה"היסטוריה של תקווה" מייחס לקלסיקון הרוסי הדגול.

ברחמן, לאורך הספר כולו, מתעלם מאפשרות מורכבת זו ומשתדל לשכנע את הקורא בכך שמחקרו הוא פורץ־דרך וחסר־תקדים. עד עתה, הוא מסביר, הפרדיגמה השלטת והמוטעית במדעי ההתנהגות ובשאר הדיסציפלינות העוסקות בהתנהלות האנושית הייתה מוטה באורח קיצוני לטובת ההשקפה ההובסיאנית דווקא, ורוסו, עם האמונה שלו במידותיו הטרומויות של הפרא האציל, ש"קולקלו" רק עם "המצאת הרכוש הפרטי והחברה", נזנח לאנחות. אלא שזהו איש קש: הפרדיגמה השלטת־לכאורה מעולם לא הייתה כה דיכטומית כפי שהוא מציג, ואילו ההשקפה של רוסו לא הייתה שולית וזנוחה כפי שהוא מתאר.

הובס עצמו לא סבר כי יצר האדם "רע מנעוריו" אלא שבאדם טמונות סגולות טובות מאוד אך לצידן גם פוטנציאל נצחי לריצוי תשוקותיו ולפתרון בעיותיו באמצעות האלימות. הובס אף לא העלה על דעתו להאשים את "טבע האדם" ברוע מולד, שכן זה פשוט משקף את הטבע, המכיל עדינות ואלימות כאחד: "אף לא אחד מאתנו מאשים בכך את טבע האדם. תשוקותיו של אדם, ושאר רגשותיו, הם כשלעצמם אינם חטא. וכך אין גם הפעולות הנמשכות מאותם רגשות כל עוד לא ידעו על חוק האוסר אותם".³ הובס התעקש שמה שמבדיל בין האדם לחיה הוא ההסדר התבוני־חברתי שהוא יוצר כדי לצמצם את האלימות ולהגביר את ביטחונם האישי של החברים להסדר הזה: "התבונה מציעה עיקרי שלום נוחים, שאפשר למשוך בני אדם להסכמה עליהם".⁴ אף הוגים אחרים שברחמן מונה בהמשך ככאלו שאימצו ראייה פסימית על הטבע האנושי – החל בתוקידידס, אוגוסטינוס ומקיאווולי, וכלה בפרויד – תופסים את טבע האדם באופן מורכב הרבה יותר מסתם "רע מנעוריו". מפאת קוצר המקום, לא ניכנס להפרכת טיעוני המחבר לגבי כל הוגה והוגה, ונסתפק בבחינה של שני השמות החשובים ביותר אשר נעדרים מן הרשימה. מדובר בשתי האוטוריטות שמשלו

האומנם התחמקו החיילים מלירות? אנדרטה באתר קרב גטיסברג

בפילוסופיה המערבית ללא מצרין במשך יותר מאלפיים שנים, אפלטון ואריסטו, אשר כלל לא סברו כי "האדם רע מנעוריו", אלא חשבו שהוא מכיל פוטנציאל חינוכי לטוב ולרע. אפלטון, ב"משל המרכבה והסוסים" שלו ב'המדינה', טען כי די בפעולתה של התבונה הרציונלית על מנת ליצור התנהלות אתית, בעוד אריסטו, ב'אתיקה' מהדורת ניקומכוס, חשב שמורהו הדגול אופטימי מדי בנוגע לסגולותיה של התבונה לבדה וכי את המוסר, כמו כל דבר אחר בחיים, יש לתרגל. כך או אחרת, שניהם היו רחוקים מפסימיות קודרת בנוגע לטבע האדם.

באופן תמוה דווקא ברחמן עצמו, האיש שמכריז כי גישתו היא "הריאליזם החדש", מתעלם בעקשנות כה רבה מהשקפה שהיא ריאליסטית לא פחות מן הדיכטומיה הילדותית שבה הוא עוסק באובססיביות כה רבה – השקפה עתיקה כימי המחשבה על טבע האדם, הגורסת שהאדם הממוצע הוא "גם וגם", שעומדים לרשותו או לפתח נפשו גם "מלאכים" וגם "שדים", ושעליו לדעת את עצמו – על מעלותיו ועל פגמיו – ולבחור בדרך האמצע המתונה, כמאמר הכתובות שהיו חרוטות על כותלי מקדש האורקל בדלפי. מה שתמוה עוד יותר הוא שברחמן בהחלט מודע לכתובת בדלפי: הוא מזכיר אותה בפתיחת "אחרית דבר" שלו, אבל ממש לא שש להישמע לה.

ברחמן אף מתעלם מכך שתפיסותיו של רוסו לא היו מקוריות בחלקן הגדול, ומכך שאבי השיטה החינוכית המודרנית הושפע משורה ארוכה של הוגים שקדמו לו וכתבו דברים דומים מאוד, החל במישל דה מונטיין וכלה בידידו-יריביו בקרב ההוגים של הנאורות הצרפתית. הוא אף זונח בצד הוגים מרכזיים שהושפעו מרוסו ומתפיסותיו לגבי טבע האדם והחברה; בקו התורשתי בין רוסו לבין ברחמן יש יותר שלבי ביניים ממה שהוא מבקש שנאמין, ובהם ויליאם גודוויין, רוברט אוון, קלוד-אנרי סן-סימון, שארל פון־יייה, קרל מרקס, מיכאיל באקונין, פייר-ז'וזף פרודון, פיטר קרופוטקין, ויתר האושיות של הסוציאליזם האוטופי, הקומוניזם, ובייחוד-בייחוד – האנרכיזם.

אמנם בספר הנוכחי ברחמן לא מכריז על האידיאולוגיה המנחה שלו בריש גלי, אבל הוא גם לא מתאמץ יתר על המידה להסתיר את נטיות ליבו האמיתיות. לדידו, החזון האנרכיסטי (אומנם בגרסתו השלווה והמתורבתת יותר, זו הקרופוטיקינית ולא הבאקונינית) טרם הופרך, והספר נועד לשמש לו בסיס תיאורטי ואמפירי כאחד.

ברחמן מצניע את העובדה שהוא ממש לא הראשון בעת המודרנית לנסות ולהוכיח את הטענה של רוסו בכלים מדעיים, בייחוד באמצעות מחקרים ארכיאולוגיים ואנתרופולוגיים, הבודקים את מידת לוחמנותו של האדם הקדמון ואת זו של תקריבו המשוער – הציידים-הלקטים המודרניים. הדיסציפלינות הללו הניבו חסידי רוסו רבים מספור, שבניגוד מוחלט למה שברחמן טוען, ידם הייתה על העליונה בקרב עם ה"הובסיאנים" לא פעם ולא פעמיים. עם זאת, מאז המחצית השנייה של שנות התשעים, הדיסציפלינות הללו הוכיחו באופן נחרץ למדי שבכל הנוגע ל"מצב הטבע" הטרומ-חברתי של האדם – הצדק מצוי לצד הובס. אפשר היה לסיים את הביקורת הזאת פשוט בהפניה למאמר סיכום נפלא מאת פרופ' עזר גת,⁵ הסוקר את קרב הנסיגה מ"רוסואיזם קלאסי", אל "רוסואיזם מורחב" ומשם אל "רוסואיזם מדומה". במערכה זו חסידי ההשקפה של רוסו נאלצו לנטוש את עמדותיהם התיאורטיות בזו אחר זו תחת לחץ העדויות הארכיאולוגיות והאנתרופולוגיות המצטברות, שהדגימו כי האדם הקדמון וה"חופשי" היה אכזרי למדי. ייתכן שברחמן עצמו אינו מודע לכך כלל, או לפחות סבור שהקורא הממוצע לא שמע על זה דבר ולא כדאי לבלבלו בעובדות.

שיטת העבודה הזאת, הקרבת הדיוק בציטוטים, בהקשרים, בתיאוריות ואף בעובדות עצמן לטובת חזיון המסר הכללי, מתגלה כאופיינית למדי למחבר. הסילוף, מקל עד קשה, נוכח כמעט בכל עמוד ועמוד. חשוב להזכיר כי מה שאמור לאפיין כתיבה היסטורית רצינית הוא איסוף קפדני של כל המקורות הרלוונטיים למחקר, כובד-ראש אגב חקירתם, והאובייקטיביות המרבית בהגשת הממצאים לקורא. ספרו של ברחמן (שהינו הוא בראש ובראשונה עיתונאי, גם אם בעל תואר שני בהיסטוריה) לא עונה להגדרה הזאת, שכן אינו אלא מניפסט ארוך – קריאה לפעולה.

הוויכוח שלא היה

האנקדוטות בספר רבות מספור, וכמעט בכלן מצויים שגיאות, עיוותים או לכל הפחות הסתרת נתונים חשובה. נתייחס לכמה מהמרכזיות שבהן בהרחבה וננסה להציגן במורכבותן, אותה מורכבות שהמחבר יוצא מגדרו כדי לטשטש.

ב"פתח דבר" מתואר הפולמוס הגדול על סוגיית הפצצת הערים הגרמניות, שהתקיים במסדרונות הגבוהים של הממשל הבריטי בשנת 1942. הבריטים דנו בשאלה עד כמה יעילה תהיה ההפצצה לשבירת המורל הגרמני. המחבר מספר שרואי השחורות לגבי טבע האדם תמכו בהפצצות וסברו כי הן יגרמו לכאוס חברתי ופאניקה משתקת בקרב

האזרחים הגרמניים אשר ינוסו לכל עבר, ייטשו את תפקידיהם ואף יפנו זה כנגד זה כדי להציל את נפשם, באופן שעשוי לזרז את סיום המלחמה – בעוד ההומניסטים דווקא טענו כי הגרמנים יעמדו בכך היטב ועל כן מדובר בהפצצות שפוגעות בחפים מפשע ללא כל תועלת. ההפצצות אושרו – אך במבחן התוצאה, ממש כמו במקרה של הבריטים בעת ה"בליץ", האזרחים הגרמניים ברובם תפקדו היטב, תמכו איש ברעהו והפגינו חוסן רב.

האומנם זה היה הוויכוח במטה הבריטי? ההיסטוריה מלמדת קצת אחרת: הסוגיה העיקרית שבה דנו הבריטים הייתה דווקא שאלת היעילות הפיזית של ההפצצות, וההתנגדות המרכזית ליוזמה הזאת מצד בעלי המקצוע המעורבים בפולמוס נבעה דווקא מן החשש שחרף ההשקעה האדירה במשאבים, הרוב האדיר של הפצצות פשוט לא יפגע במטרה, וזאת בשל מגוון סיבות אובייקטיביות.

אף על פי כן, ברחמן לא מהסס להציג את "הרעים" טוענים נגד "הטובים", "בעלי המצפון" כהגדרתו, באופן שמדיף "ניחוח ברור של ציד מכשפות" (עמ' 19).⁶ יש שיקראו לשיטת העבודה הזאת של ברחמן "יצירתיות מופרזת" בהגשת ה"עובדות" שלו, ויש שיקראו לה "רמיית קוראים" פשוטה. נראה כי המחבר, חרף גיניויו התכופים לניקולו מקיאוולי, שייך לזן האנשים הסבורים כי יש מטרות שהשגתן מצדיקה את מלוא מגוון האמצעים. בהמשך, ברחמן מתאר את עצמו בתור נצר אתיאיסטי לשושלת מטיפים דתיים, ונראה כי הוא סבור שקצת כיפוף מציאות לשם הוכחת אמת גדולה וחשובה מאין כמותה – הוא אמצעי מקובל ומבורך. אם צריך לדון בהתנהלות האוכלוסייה האזרחית בזמן המלחמה הכי איומה בתולדות האנושות, ברחמן יבחר בדוגמאות שמשרתות את הטיעון (ויסלף את העובדות בדרך), אבל יצניע לחלוטין כל דבר שלא ממש משתלב בתיאוריה הכללית – כמו, למשל, את העובדה שב-21 בפברואר 1942 ישבו בבתי הסוהר של לנינגרד הנצורה והמורעבת 886 איש שנעצרו בעוון רצח למטרות קניבליזם (כפי שעולה מתוך הדו"ח הסודי ביותר והמזעזע לגמרי שמסר התובע הצבאי א' פנפילנקו לידי מזכיר הוועד המפלגתי העירוני א' קוזנצוב).⁷

הפרק השני מוקדש לחזון האימים המתואר ברומן 'בעל זבוב' מאת ויליאם גולדינג ולהפרכתו. הפרכה זו מורכבת משני צעדים: הראשון הוא הכפשתו של גולדינג אד-הומינם. ברחמן מבקש שנחדל לראות באיש מורה מנוסה (ובן של מורה מנוסה) או קצין ימי שנטל חלק פעיל במלחמת העולם השנייה וטעם את מלוא זוועותיה, אף לא סופר מעמיק שזכה בשלל שבחים ופרסים, לרבות הבוקר היוקרתי ופרס נובל, אלא "אדם אומלל", "אלכוהוליסט", "נוטה לדיכאונות", "אדם שהכה את ילדיו", מיוזנרופ באופן כללי, וכדובדבן שבקצפת – "מזדהה עם הנאצים" (עמ' 47). לו היינו מאמצים לעצמנו "הוכחות" מסוג זה, ספק אם היינו לוקחים ברצינות את הגותו של ההוגה הכל-כך נערץ על ברחמן עצמו, שכן, כזכור, ז'אן-ז'אק רוסו, אביה של השיטה הפדגוגית המודרנית, השליך את כל ילדיו אל בתי היתומים ולא התאפיין באופן כללי ביציבות נפשית ומוסרית.

טיעון-הנגד השני מעניין יותר: ברחמן חיפש ומצא מקרה אמיתי שבו קבוצה של שישה נערים מטונגה נשטפה ביוני 1965 אל אי בודד קטן, בילתה שם יותר משנה בהרמוניה מקסימה עם הטבע ובינם לבין עצמם, וניצלה בידי קברניט אוסטרלי שנקרה למקום באקראי. ברחמן מתענג ממושכות על תיאור חייהם באי הבודד ועל הצלחתם האדירה להישאר חברים טובים חרף המשברים הטבעיים שפרצו ביניהם. מטבע הדברים, ברחמן משוכנע שההסבר ל"טעותו" של מחבר 'בעל זבוב' הוא אי-הכרותו עם הטבע האנושי, על אחת כמה וכמה טבע "לא-מקולקל" של נערים בני-עשרה. משום-מה, העובדה שכל ששת הנערים היו "תלמידים בסנט אנדרו, פנימייה קתולית עם משמעת קפדנית" (עמ' 53) וש"הימים שלהם התחילו והסתיימו בשירה ובתפילה" (עמ' 55) – לא מסבירה לברחמן דבר ולא צובעת את הקבוצה הזאת בצבע ייחודי כלשהו, כאילו שישה נערים ממכונה דתית קפדנית אמורים להתנהל באותו אופן כמו שישה נערים שנקלעו לאי בודד ללא היכרות מוקדמת וערכים משותפים. באותה קלות הוא מתעלם מכל המקרים המפורסמים והמתועדים היטב, שבהם ניצולים באסון ימי הפגינו התנהגות חברתית פחות נעימה, עד כדי רצח וקניבליזם: גורל המורדים מן ה'באונטי' הבריטית שהתיישבו ב-1790 באי פייטקן ולחמו שם איש ברעהו עד השורד האחרון ממש; האסון בספינת הפריגטה הצרפתית 'מדוזה', שעלתה בשנת 1816 על שרטון מול חופי אפריקה המזרחית וניצוליה לחמו בינם לבין עצמם באופן שבו הרוב המכריע מצא את מותו (מתוך 147 האנשים שעלו על הרפסודה המתוארת בתמונה המפורסמת מאת תיאודור ז'ריקו, שרדו רק 15 החזקים והאכזריים ביותר); המקרה המזעזע של 'פרנסיס ספייט' האירית, שנקלעה לסופת שלגים קטלנית מול חופי קנדה ב-1836 (מקרה שתואר בכישרון מקפידים בידי ג'ק לונדון בסיפור באותו שם) – אלו הן רק מקצת התקריות האלימות להחריד שהתרחשו בים בין המאה ה-17 לבין המאה ה-19, ובהן המעטה הדקיק של הציביליזציה האירופית הוסר במהירות עצומה תחת לחץ הנסיבות. מכל אלו ומאינספור דוגמאות אחרות לאובדן הצלם המתורבת כתוצאה מאסון ימי, ברחמן בוחר להתעלם.

המחקר שלא היה

הפרק הרביעי מוקדש לסוגיית לוחמנותו של האדם, ובו חן את החיילים המודרניים, לצד אבותינו הקדומים והקירוב המרבי שלהם בעולמנו – השבטים המבודדים מן הציביליזציה. בחרתי להתמקד בו משום שהוא מדגים במידה המוחשית ביותר את הפער בין תואר ה"היסטוריון" המודבק למחבר לבין מחקר היסטורי אמיתי ומוקפד. בפרק הזה, ברחמן מציג מחקרים שאישרו כי האבות הקדומים של האדם – השימפנזים, האוסטרלופיטקים, ההומוספיינסיים שנחקרו בידי הארכיאולוגים ושבטי הציידים-לקטים המודרניים שנחקרו בידי אנתרופולוגים – אכן התאפיינו באלימות גבוהה בהרבה מזו של האנושות המודרנית, ואז מפרץ אותם בזה אחר זה

בידי מחקרים שהם מהימנים יותר מבחינתו. כהרגלו, ברחמן יצירתי מאוד הן בהגשת המחקרים שהוא מתנגד להם, הן בתיאור המחקרים שלכאורה מאוששים את דעתו.

ההפרכה הראשונה לסברה על לוחמנותו של האדם מגיעה בדמות המחקר המפורסם מאת אחד ההיסטוריונים הבכירים של צבא ארה"ב, סמואל ל"א מרשל, 'אנשים מול אש' (1947), שהציג לעולם את הממצא המדהים – פחות מרבע מן הלוחמים המעורבים בקרב יורים בנשקם, וזאת בשל הרתיעה הטבעית שלהם מהרג. מרשל עלה על הנתון המסחרר הזה בעקבות כלי מחקרי חשוב מאין-כמותו שהוא הנהיג בצבא ארה"ב – תחקירים קבוצתיים עם חוגרים שנטלו חלק בקרב, בסמיכות מיידית ככל האפשר לאירוע, שנערכו בצורה אנונימית וללא השתתפות הקצינים. התחקירים הללו נהפכו לכלי מבוקש להפליא לשם שחזור ולימוד של מהלך הקרב בכל צבאות המערב ואף מעבר להם, והממצא של מרשל בנוגע לכמות האדירה של הנמנעים מידי נהיה לקביעה הסמכותנית בכל הנוגע הן לכתיבת היסטוריה צבאית והן כדגש שיש לפתחו באימונים הצבאיים. מרשל נחשב לאוטוריטה מובילה במשך כל ימי חייו ונהנה מיוקרה לא-מבוטלת בצמרת הצבאית של ארה"ב. שיטת התחקירים שלו הפכה, כאמור, לכלי נפוץ ומקובל, והמספר הנמוך להדהים של היורים בפועל הועתק ללא שום בדיקה וביקורת למחקרים צבאיים מכוונים אחרים.⁸

אך ספקות בנוגע לתקפות קביעותיו של מרשל החלו להתעורר מיד עם פרסומן. קצינים ולוחמים רבים הרימו גבה לנוכח הממצא הזה, שנגד בצורה כה בוטה את ניסיונם האישי, אבל עד למותו של מרשל, המוניטין שלו כהיסטוריון מכובד ופורץ-דרך נשמר. מרשל עצמו, אגב, היה רחוק מאוד מפציפזם – ודרש שהצבא ישכיל להפוך את מסקנותיו התיאורטיות לדגשים פרקטיים באימונים, שיגרמו ללא-יורים לירות. הוא גם שמח לבשר שהתוצאות לא איחרו לבוא: לדידו, כבר במלחמת קוריאה, אחוז היורים עלה לכדי מחצית מן הלוחמים, ובווייטנאם – ממש עד ל-90%. מרשל היה מרוצה מאוד מכך.

בסוף שנות השמונים, היסטוריונים צבאיים רציניים פנו לבדוק לעומק את דמותו ואת ממצאיו, והגיעו לכמה מסקנות ברורות ולא-מחמיאות: חרף חשיבותו כממציא שיטת התחקירים, מרשל נטה להאדרה עצמית חסרת-מעצורים, והשתמש לשם כך לעיתים בשקרים בוטים: אין ברישומיו של מרשל שום זכר למספרים או לניתוחים סטטיסטיים, לא בזירת האוקיינוס השקט, לא בזירה האירופית, ואף לא במלחמת קוריאה או וייטנאם. החישוב שלו אף לא נתמך ברישומי התחקירים שערך, והעדים לתחקירים הללו לא זוכרים אותו אוסף את המידע על כמות היורים בפועל בשיטתיות כלשהי. המסקנה העצובה המתבקשת היא שההיסטוריון הצבאי הבכיר, שסיים את הקריירה הצבאית שלו בדרגת בריגדיר-ג'נרל, המציא את המספר הזה על סמך רושם בלבד, ויתר ההיסטוריונים הצבאיים המכובדים פשוט העתיקו אותו בלי להטיל בו ספק.

הפרשה הזאת נהפכה לכל-כך מפורסמת, עד שברחמן נאלץ להזכיר אותה בחצי פה, אחרי תיאור ממצאיו המדהימים, אבל זה לא מונע ממנו לסכם אותה ביצירתיות הרגילה שלו. אחרי שהוא מסלף את תוכני הביקורת שנמתחה על מרשל, הוא קובע: "ככל שהתעמקתי במחלוקת, כך התרשמתי שמרשל היה הוגה דעות אינטואיטיבי – לא סטטיסטיקאי מבריק, אבל בוודאי מתבונן חד הבחנה" (עמ' 106).

וכדי לתמוך במסקנותיו נעדרות הבסיס של המתבונן חד-ההבחנה, ברחמן פונה למה שנדמה לו כנשק יום הדין בחקר ההיסטוריה – אנקדוטות נעדרות הקשר ומחקרים היסטוריים שנעשים בידי אנשים זרים למדי לדיסציפלינה. זה מתחיל בתיאור תלונה מפי הקולונל ליונל ויגרם על כך ש"הוא יכול לסמוך רק על רבע מהכוחות שלו", ונמשך בתלונתו של ברנרד מונטגומרי על כך ש"הבחורים הבריטיים שלנו ... אינם רוצחים מלידה". אני מקווה שעד עכשיו, כל הקוראים של הביקורת הזאת מבינים שכל בחינה של מקורותיו של ברחמן מניבה תוצאות לא-מנחמות בעבורו. כך, בקשר לתלונות שהוזכרו, מעבר לאופיין האקראי והלא ממש מוכיח דבר, ראוי לציין שזו של ליונל ויגרם, למשל, נקטפה מתוך ספרו של דייוויד ל¹⁰ (גם שם היא די נטולת הקשר), שלקח אותה, בתורו, ממחקר רציני על שיטות האימון של החיילים הבריטיים בזמן מלחמת העולם השנייה, מאת ד"ר טימותי הריסון פלייס. ההקשר המקורי? הפולמוס שהתנהל בפיקוד הבכיר הבריטי על תרגולי המחלקה הנדרשים בשדה קרב מודרני, ותסכולו של ויגרם, בעברו ראש צוות ההדרכה בבית הספר לחי"ר, על העדר היוזמה האישית שכל-כך נדרשת מכל חייל וחייל במחלקה מודרנית. ויגרם דיבר ספציפית על תפקוד סד"כ המחלקה, וסבר שבמצב הקיים, רק רבע מן החיילים ניחנו ביוזמה מספקת, מחציתם – "כבשים" שילכו לאן שיובלו, והרבע הנותר מורכב מ"פחדנים" הששים לברוח.¹¹ כמה צודקת הייתה הערכתו וכמה תקפה הייתה לכל הצבא הבריטי, שלא לדבר על צבאות אחרים – זאת לא נדע. אבל ברור שההקשר של התלונה היה שונה בתכלית ממה שברחמן מנסה לרמוז.

בין לבין, ברחמן מתבל בטענות בנאליות למדי, כמו זו שרק חלק קטן מן החיילים אכן אחראים להרג האויב, או שרוב הטייסים הקרביים לא הפילו אף מטוס ואפילו לא ניסו. זהו אולי חידוש לתמימים שהאמינו שכל צבאות היבשה מורכבים אך ורק ממחלקות חי"ר, המפעילות בו-זמנית ארבעים או שישים ג'ון-רמבואים יעילים ורצחניים להפליא, או שכל גיחה אווירית אמורה להסתיים בהפלת מטוס אויב.

אבל מה שמושך את ברחמן באמת הן, כאמור, האנקדוטות נעדרות ההקשר, ולכן הוא נחפו לשוב אליהן ולהמם את הקוראים בידיעה על כך שמתוך 27,574 רובי המוסקט שנאספו בתום קרב גטיסברג, 90% היו עדיין טעונים, קרוב ל-12 אלף מתוכם הכילו טעינה כפולה, מחצית מאלה – טעינה משולשת או יותר, ורובה אחד אף הכיל עשרים ושלושה כדורים בקנה. על בסיס נתונים אלה ברחמן ממהר לאמץ את טענתו של החוקר דייב גרוסמן, שרוב החיילים כלל לא ניסו להרוג את האויב, אלא

העמידו פני עסוקים בטעינת רוביהם. לכך הוא מוסיף אנקדוטה מזיכרונותיו של ג'ורג' אורוול במלחמת האזרחים הספרדית ומקנח במסקנותיו של הסוציולוג האמריקני רנדל קולינס, שמבקש לחזק את התיאוריה של מרשל באמצעות בחינת תצלומים מלחמתיים וספירת אחוזי החיילים היורים שמצולמים שם.

המקור הנפוץ למידע הזה על אודות קרב גטיסברג הוא מאמר ישן מתוך United States Service Magazine, מינואר 1865, מאת הרב-סרן ט"ס ליידלי, מפקד הנשקיה בספרינגפילד, מסצ'וסטס (למעשה – בית החרושת הפדרלי לייצור אמצעי הלחימה לצבא ארה"ב), שכיהן גם כמפקח הממלכתי על ייצור אבק השריפה. המקור המוכר השני הוא ספר מאת הממציא ויצרן הנשק נורמן ויארד, המביא את המספרים בתור דוגמה למאבקי הכוח בין אגף החימוש של צי ארה"ב, שתמך באימוץ רובים נטעני-בריה, לאגף מקביל בצבא, שדבק בהמשך ההצטיידות ברובים הנטענים מן הקנה.¹² ליידלי וגם ויארד תמכו בקדמה הבריחית ברובים, וראו במספר העצום של הרובים שנמצאו טעונים הוכחה טובה לסרבול שלהם בנסיבות המלחיצות של הקרב, וכלל לא בעיה הנובעת מהומניות-יתר של החיילים. אומנם אפשר היה לחשוך בכך ששניהם סילפו נתונים מקוריים כדי לתמוך באימוץ הרובה הבריחי – אבל למרבה המזל, וגם אם ברחמן או המקורות שלו אינם מודעים לכך, המסמך המקורי התגלה בשנת 2016 בארכיון הלאומי של ארה"ב, והתברר שמדובר בדו"ח רשמי לוועדת החימוש, מאת אחראי הנשקיה בושינגטון, סרן בנטון, על סמך הבדיקה שערך הנשק הראשי, ג' דאדלי, לרובים שאכן נאספו בתום קרב גטיסברג.

האם פירוש הדבר שהחיילים נמנעו מלירות? מעט היכרות עם תהליכי הטעינה של רובים בעידן ההוא מלמדת אחרת. ברחמן מעתיק את הטעינה הבעייתית של גרוסמן על כך שהטעינה של הרובה גולה כ-95% מהזמן של החייל, בעוד הכיוון והירי 5% בלבד, ומכריז, בעקבות גרוסמן, ש"לא היה בזה כל היגיון" (עמ' 107). לטענת שניהם, רק הימנעות מכוונת מירי עשויה להסביר את כמות הרובים הטעונים השמוטים. אלא שהוראות הירי הרשמיות של חיילי הצפון והניסיון האמפירי טענו אחרת: סדר הפעולות אכן היה קצת מורכב, אבל חייל מאומן היה צפוי לירות לכל הפחות שלוש יריות בדקה, ואילו הטעינה עצמה אורכת 15–17 שניות – כמו שאפשר לראות מאינספור סרטוני יוטיוב, שם מצולמים משחזרי מלחמת האזרחים: הרבה פחות מנוסים בטעינה והרבה פחות "לחוצים לשרוד" מחיילי מלחמת האזרחים האמריקנית. הווה אומר, גם בנסיבות שלוות לגמרי, של "שחזור היסטורי", היחס בין זמן הטעינה לזמן הכוון והירי הוא 75%–85% כנגד 15%–25%. ברם, טבעי להניח שחייל במלחמת האזרחים היה מנוסה הרבה יותר בטעינה מ"משחזור" בן-ימינו, וכיוון את נשקו בצורה איטית יותר בחיפוש מטרה אמיתית לקליע שלו (גם בהתחשב בצפיפות השורות שהייתה נהוגה אז במבני קרב) מאשר "משחזור" מודרני, שסתם מדגים יריה זריזה באוויר בתום השניות הארוכות של הטעינה.

במילים אחרות, מרווח הזמן בין הרגעים שבהם החייל טען את הרובה שלו לבין השנייה שבה, מכל סיבה שהיא, הוא שמת אותו ארצה בעודו טעון, היה גדול מאוד, ומספר המוסקטים הטעונים שנמצאו בשדה גטיסברג – יש לו הסבר פשוט והגיוני: חיילים רבים נהרגו או נפצעו לפני שהספיקו לירות מנשקם. גם המספר הגבוה של מטענים כפולים אינו מלמד על התחמקות מידי: המוסקטים ירו בלי שום בעיה שני מטענים ויותר, לרבות בתצוגות התכלית שכללו ירי מתוך רובה שהוטען לכל אורך הקנה שלו.¹³ יתרה מזאת, ירי של מטען כפול נגד צבירים קרובים יחסית של רגלים ופרשים הומלץ מפורשות בידי אוגדן הידע הצבאי הסמכותני ביותר של התקופה, "המילון הצבאי" מאת הקולונל הנרי לי סקוט, המבקר הראשי הרשמי של צבא ארה"ב.¹⁴

אשר למשהו כמו 6,000 רובים שהיו טעונים טעינה משולשת או יותר – להם אכן אין הסבר טקטי מתקבל על הדעת, אבל בהחלט סביר להניח שבלהט הקרב, אגב הטעינה המסורבלת יחסית, קצת יותר מעשירית הנופלים בקרב הנורא הוא היו מתוחים דיים על מנת לטעות ולהמשיך לטעון את הרובה שלהם יותר מן הדרוש. זה מה שחשבו על כך בני התקופה, רב־סרן ליידלי ויצרן הנשק ויאָרד, שעה שהביאו את המסמך הזה בתור הוכחה לנחיצות של רובים שנטענים באופן הרבה יותר מהר ופשוט. לקפוץ מזה אל מסקנות מרחיקות־לכת על אודות הטבע האנושי זו לא ממש התנהגות שמכבדת חוקר רציני. על הסקת מסקנות דומות על סמך כמות היורים בצילומים מלחמתיים – אני, ברשותכם, אשתוק.

חשוב לענייננו גם הניגוד המוחלט בין כוונותיהם של ברחמן לבין אלו של מרשל, גרוסמן ואחרים אגב ציון הנתונים הללו. גרוסמן, למשל, טוען בתוקף שמה שמונע מאנשי הביטחון (חיילים, שוטרים וכד') לירות כשצריך זו התרבות המתפתחת, המתנגדת בתוקף להפעלת האלימות. גרוסמן, כמו חוקרי הלחימה האחרים שברחמן מזכיר, הוא חסיד מוצהר הן של תיאוריית החינוך (הסבורה כי האדם הוא פחות או יותר "לוח ריק" שמושפע מן הסביבה שבה הוא מתחנך) והן של הסברה כי הקדמה האנושית מתאפיינת בהפחתת האלימות. ברחמן, כמו שקל להבין, חושב את ההפך מזה: מבחינתו, האדם ניהן באינסטינקטים מולדים ברוכים, המתקלקלים כתוצאה מן החברה שרק הולכת והופכת לאלימה יותר ויותר ככל שהיא מתפתחת. אכן, לא פעם נוהגים חוקרים להשתמש בכלים מוצלחים מתוך הארסנל של היריב הרעיוני; אבל בדרך כלל הם טורחים לציין זאת. ברחמן מזלזל בקוראיו מספיק כדי להצניע את העובדות הללו שעה שהוא דן בממצאים של מרשל, ויגרם, גרוסמן ודומיהם.

פרה-היסטוריה אלימה ואכזרית

ואז מגיע תורן של הארכיאולוגיה והאנתרופולוגיה. כדי לחזק את הטעון הבסיסי שלו, ברחמן מקבץ לתוך מקשה אחת את המחקר בשתי הדיסציפלינות שלכאורה

מאשש את הסברה של רוסו. הוא בוחר להתמקד בעיקר במחקר על שבט האיננומאמי באמזונס. האנתרופולוג האמריקני נפוליאון שַׁנְיוֹן (Chagnon) ערך את מחקרו בקרבם החל באמצע שנות השישים, וגילה לעולם את אורח חייהם המרתק, גם אם אלים להחריד, של ילידי האמזונס. מסקנותיו, שפורסמו החל ב-1968, הפכו אותו למעין כוכב רוק של האנתרופולוגיה – אבל גם זכו ללא-מעט ביקורת מתודולוגית. ברחמן מזנק על הביקורת הזאת כמוצא שלל רב.

אלא שראוי לציין כי חרף הבעייתיות הגלומה במחקרו של שניון, רמת האלימות והרצח שהוא מציג לגבי האיננומאמי טרם הופרכה ותואמת למדי את מה שידוע לנו על מרבית שבטי לקטים-ציידיים ו"חקלאים מזדמנים": שיעורי הרצח במאבקים הפנים-שבטיים והבין-שבטיים נעים שם בממוצע סביב 25% בקרב הזכרים, הנקבות מצויות במעמד בלתי-שוויוני בעליל, ותהום פעורה בין רמת חייהם החומרית לבין רמת החיים שמציעה להם הציביליזציה הסובבת, תהום שהילידים נואשים לגשר עליה באמצעות המעבר ממצבם "הטבעי" האומלל אל הערים והכפרים של מדינות הלאום שבתחומן הם מצויים.

מנגד, ברחמן מתעלם ממחקרים מכוננים בתחום אשר הפריכו את עמדותיהם של חסידי רוסו ואילצו אותם לנהל את קרב הנסיגה הנואש שלהם. כזה הוא המחקר של לורנס קילי (Keeley),¹⁵ שהפריך לחלוטין לא רק את ההנחות הרוסואיות הקלאסיות בנוגע לשלוותו של הצייד-לקט המנותק כליל מן הציביליזציה, אלא אף את השדרוג שהציעו חסידי רוסו לאחר מכן בדמות "תיאוריית שטחי השבטים", שתלתה את האלימות הגבוהה של השבטים הנחקרים בעצם המגע שלהם עם הציביליזציה הדורסנית.

הפסיכולוג האבולוציוני המפורסם סטיבן פינקר, שמבסס את טענותיו על הלחימה הפרהיסטורית בין היתר גם על ספרו של קילי, מותקף על ידי ברחמן, הכותב כי "הרשימה של פינקר סובלת מבעיות. עשרים חפירות מתוך העשרים ואחת הן מן התקופה של אחרי המצאת החקלאות, או הקמת היישובים. כלומר הן חדשות מדי" (עמ' 115–116). שורות ספורות אחר כך הוא טוען שכמעט שאין הוכחות ללחימה פרהיסטורית, כלומר בתקופה שקדמה ל"מהפכה הניאוליטית" ולהקמת יישובי הקבע בסביבות שנת 10 אלפים לפני הספירה. אילו התמודד ברחמן עם הנתונים הארכיאולוגיים שמביא קילי במחקרו, היה נאלץ לסייג את ה"כמעט אין" שלו לנוכח הפציעות הברורות מנשק בשלד של ילד ממערת גרימלדי שבליגוריה האיטלקית (מתוארך ל-27 אלף לפני הספירה לכל המאוחר); הגולגולת המקורקפת מזרזם צרפת המתוארכת לאותה תקופה; בני הקברות הפלאוליטיים בצ'כיה (24 אלף לפני הספירה) המלאים בגברים, נשים וילדים הנושאים פציעות מנשק; הגבר עם שתי פציעות נשק ברורות שנקבר בעמק הנילוס לפני 20 אלף שנים; בית הקברות הענק בג'בל סאהאבה במצרים משנת 12 אלף לפני הספירה, מקום שם קרוב למחצית

מגברים, הנשים והילדים נושאים פציעות מנשק, והילדים בבירור נרצחו בירייה מקשת או בהטלת כידון בעורפם; או אתר קבורה במערת אֶפְנָט שבבוואריה, שם נערמו גולגולות מנוקבות לערמות פולחנית בעידן המזוליתי – ועוד ועוד אתרים מסוג זה.

הטענה שהלוחמה החלה רק בעידן הניאוליתי נועדה לטשטש עדויות רבות מספור ללחימה עיקשת ואכזרית שניהלו אבותינו בכל העולם לפני שנת 10,000 לפני הספירה. זו טענה מטעה, גם משום שחברות אנושיות רבות המשיכו להיות בתנאים פרה-ניאוליתיים וניאוליתיים עד לגילויין זה מקרוב, ומרבית החברות הללו התאפיינו ברמות אלימות ולוחמה גבוהות בהרבה מן הממוצע בעולם המודרני. חסידי רוסו בתחומי הארכיאולוגיה והאנתרופולוגיה נדרשו לטענה זו רק מתוך תקווה נואשת המבוססת על כך שאתרי קבורה פרה-ניאוליתיים הם כה נדירים וכה קשים לחקירה, עד שהוכחה המוות האלים של שוכניהם תהיה בעייתית מאוד, ועוד יותר קשה יהיה לגזור ממנה מסקנות לגבי לוחמה פרה-היסטורית (בניגוד לאלימות בין-אישית "רגילה"). התקוות הללו מובנות: נשק ושריון שעשויים מעץ, עצם ואבן נוטים להתפרק או לאבד את צורתם במרוצת אלפי שנים, ופציעות מנשק כזה קשות לאיתור ולסיווג מובהק (שלא לדבר על פציעות קטלניות שלא פגעו בעצמות – ואלו הרי רוב הפציעות הקטלניות). ברם, עם התפתחות הארכיאולוגיה והאמצעים הטכנולוגיים-פורנזיים העומדים לרשותה, העדויות ללחימה פרה-היסטורית רק הולכות ומצטברות.

תחת זאת, ברחמן מרבה לצטט את אחרוני הנפילים של האנתרופולוגיה הרוסואיסטית: בריאן פרגוסון, ריימונד קלי ודגלאס פריי, אשר מאז תחילת שנות האלפיים מנסים להיאחז בקשים האחרונים ולטעון שאומנם האלימות בשבטי ציידים-לקטים נפוצה בהרבה מאשר בחברות המפותחות (כ-25% בממוצע מן הזכרים בשבטים האלה מתים מוות אלים), אך הדבר נובע מאלימות מקרית, אישית, פנים-שבטית ברובה, ולא מלחימה בין-שבטית יזומה וכוללת. ברחמן, כמובן, נמנע מלהזכיר את שינוי העמדות ההדרגתי של חוקרים אלה. שינוי העמדות הזה חותר תחת הנחות הבסיס של רוסו עצמו בדבר שלוותו, חברותיותו ונחמדותו הכללית של "הפרא האציל", ובה-בעת תומך דווקא במסקנותיו של הובס, שכלל לא הבדיל בין לחימה אישית ללחימה חברתית. אולם הדבר לא מפריע שהוא זה לברחמן, שכן הוא בוחר בפינצטה את טיעוני האנתרופולוגים הללו ומצניע את כל המחקר הפוגע גם בקו ההגנה האחרון הזה שלהם. מפאת קוצר המקום, אשוב ואפנה את הקוראים למאמר המופתי מאת פרופ' עזר גת, המסכם היטב את מצב המחקר העדכני בנושא, ואסתפק כאן רק בהבהרה חד-משמעית: מסקנותיו הפוכות בתכלית למה שברחמן מבקש שנאמין.

ברחמן ממשיך להיעזר בארכיאולוגיה גם בפרק החמישי, "קללת הציביליזציה", באותה דרך בדיוק: הגשת עובדות בררנית ומטעה. כדי "להפריך" את הטענה שהאדם הקדמון הפך ל"חברתי" רק עם הופעת חלוקת העבודה, על המדרג החברתי והאלימות

המאורגנת הנדרשים לכך, הוא מצייר תמונה אידיאלית של הקמת קומפלקס המקדשים הקדום ביותר בעולם, המתוארך לאלף ה-11 לפני הספירה, בגבולות שבטורקיה של ימינו. מה שברחמן מתאר כ"אירוע עבודה קולקטיבי", שבו אלפי אנשים הגיעו ממרחקים כדי "להטות שכם" והשתתפו בברביקיו ענקי בסופו, רחוק מאוד מדעתו של הארכיאולוג שניהל את העבודות באתר שנים רבות, קלאוס שמידט. "הם היו רוצחים מיומנים ולא שום דבר אחר", הוא אמר לכתבת ה'ניו-יורקר' ב-2011. האתר עצמו נבנה, לדעתו, בידי "מעמד עובדים", "אולי אפילו בעמל עבדים". באופן כללי, השקפתו של שמידט בעניין טבע האדם והאבולוציה שלו "קרובה לזו של פינקר"¹⁶.

בניסיון לצייר תמונה אידיאלית של האדם הקדמון, ברחמן מגיע לתהומות מביכות ממש, כגון טענתו שמחלות המין לא היו מוכרות לפני ביות החיות ומשכב הבהמה (עמ' 129). את הטענה חסרת השחר הזאת הוא דולה מתוך ספר מגוחך לא-פחות, המנסה ליישם על חקר המקרא את התיאוריות השנויות במחלוקת של ג'ארד דיימונד; ספר שחיברו אנתרופולוג הולנדי ועיתונאי גרמני הנעדרים כל ידע בעברית, בחקר המקרא, בבולווגיה התפתחותית וכיוצא באלו. אני ממליץ לקוראים להציץ בביקורת הקטלנית שכתב על הספר הפסאודו-מדעי הזה אחד מן המכובדים שבהיסטוריונים של העולם הקדום, גלן וארן בוארוסק, ב'ניו-יורק רווי אוף בוקס' – ולהיווכח באילו מקורות ואמצעים מוכן ברחמן לעשות שימוש לשם השגת המטרה הנכספת שלו.¹⁷

מספרים שבניגוד להובס, רוסו התעניין ברצינות בדיווחיהם של מגלי הארצות על אורחותיהם של הילידים "הפראיים", ונעצב מאוד שעה שאחד מהם סיפר לו כי הילידים הטסמניים תקפו את המשלחת הצרפתית שירדה אל חופם בלי כל התגרות מצד המבקרים: "הייתכן שילדיו הטובים של הטבע עלולים להיות כה מרושעים?" תהה הפילוסוף. כך או אחרת, העובדות לא בלבלו אותו והוא המשיך לדבוק בתיאוריה האופטימית שלו לגבי טבע האדם ובראייה הפסימית לגבי סגולותיה המיטיבות של הציביליזציה. במהלך מאתיים עשרים ושלוש שנים שחלפו מיום מותו, הצטבר בידי החוקרים מידע רב, מבוסס ומשכנע על "מצב הטבע" הטרומ-חברתי, ארכיאולוגי ואנתרופולוגי כאחד, וכל-כולו מצביע על כך שהאדם ה"טבעי" אומנם מסוגל לטוב ולרע כאחד, אך למעט יוצאי-דופן ספורים הוא אלים פי כמה וכמה מן האדם הכורע תחת נטל הציביליזציה הפייסנית.

פלצבו רעיוני

הקריאה לסמוך על מידותיו הטובות של האדם עתיקה להפליא, ובגרסתה המודרנית היא שבה והופיעה מדי כמה שנים בכסות תיאורטית כזאת או אחרת. בין מפייצה – לא-מעט הוגים עמוקים ו/או הגונים, שראוי בהחלט להטות להם אוזן ולשקול את קריאתם לאור ממצאים אמפיריים מבוססים. ייתכן, למשל, ששיטת הכליאה הנורווגית, שברחמן מתרפק על סגולותיה, הגורסת תנאי כליאה נוחים ומיטיבים עם

האסירים לטובת שיקומם והשבתם לחברה, אכן עובדת. ייתכן שלא – מחקר מוקפד ומדוקדק יכול לאשרה, להפריכה או לקבוע שבשל סיבות אובייקטיביות כלשהן היא פועלת היטב בנורווגיה אך תצליח פחות מכך במקומות אחרים. מחקר מוקפד, מאופק ומקצועי עשוי להעניק תשובות לשאלה זו ולשאלות אחרות, לרבות השאלה מה מאפיין את האדם – הוגנות או תחרותיות, אגואיזם או אלטרואיזם, אינדיבידואליות או חברתיות, אלימות או פייסנות – או שאולי כל אלה דרים בו בכפיפה אחת. למרבה הצער, הספר הנדון אינו מחקר מוקפד, מאופק או מקצועי, שכן שיטות העבודה שלו מפוקפקות בלשון המעטה, והניסיון להוליך את הקורא שולל מופגן. אילו נדרשתי להוכיח את הברכה שהייתה גלומה לאנושות בפיאודליזם או בבורגנות באמצעות כליו של ברחמן, הייתי שולה מתוך "המניפסט הקומוניסטי" את השבחים האירוניים שחולק קרל מרקס לשתי התופעות ההיסטוריות האלה וטוען שלא זו בלבד שטענותיו הן אמת מוחלטת ומוכחת בידי טובי המוחות האנושיים, שלא מחייבת עוד בדיקה ותהייה, אלא שמרקס עצמו היה חסיד של "פיאודליזם בורגני".

האמת היא שברחמן עצמו חושף את טבעו של הספר כבר בפרק הראשון (עמ' 32) בעת שהוא דן בהשפעות החיוביות של תרופות הפלצבו ובתופעות הלוואי של הפן הקוטבי, הנוצבו (תרופות הדמה הגורמות לחולי פסיכוסומטי מוחשי חרף העובדה שאין להן כשלעצמן השפעה פיזיולוגית שלילית). לכאורה מדובר בסטייה תמוהה בספר שעוסק במחקר היסטורי, אבל כבר בעמוד הבא, המחבר מכריז בחגיגות, "הטיעון שלי הוא פשוט: שאנחנו – מטבענו, כילדים, על אי לא מיושב, כשפורצת מלחמה, כשמתחולל משבר – בעלי העדפה חזקה לצד הטוב שלנו. אני אציג הוכחות מדעיות רבות המראות עד כמה מציאותית הגישה התופסת את טבע האדם באופן חיובי יותר. ובה בעת, אני משוכנע שהיא יכולה להפוך מציאותית יותר אם נתחיל להאמין בכך".

מבחינת ברחמן, התפיסות השליליות על טבע האדם אינן אלא נוצבו, והוא מבקש לנגוד אותן עם פלצבו משלו: "אם יש לקח אחד מאפקט הנוצבו, הוא שהרעיונות אינם רק רעיונות. אנחנו סך כל אמונותינו. אנחנו מוצאים את מה שאנחנו מחפשים. ומה שאנו חוזים שיקרה, מתרחש".

דומה כי חרף הכרזותיו החוזרות והנשנות, הוא אינו משוכנע לחלוטין בתקפות טיעונו המרכזי – על טובו המולד של האדם. ברחמן בברור מטיל את יהבו דווקא על הסגולות המיטיבות של הפלצבו: לא חשוב שלא מדובר בתרופה אמיתית, די לו בכך שהקורא יאמין באמיתותה. במילים אחרות "תחשוב טוב – יהיה טוב, ולהפך". עד עתה, טוען ברחמן, חשבנו רע וקיבלנו את מה שקיבלנו. כלומר, ההגות הפילוסופית המורכבת, הידע המדעי, שלא לדבר על המסורת והניסיון האנושי המצטבר, כולם שוליים לעומת הרעיון התיאורטי הנשגב היחיד שבו הוא דוגל, שכן הוא יהפוך לאמיתי אם רק נאמין בו.

1. כמצוין על עטיפת הספר בעברית.
2. נועה לימונה, "הורים מקלקלים את התכונות החיוביות הטבעיות של ילדיהם, טוען היסטוריון בספר חדש", *הארץ*, 2.12.2020.
3. תומס הובס, *לייטן*, מאנגלית: אהרן אמיר, ירושלים: שלם, תש"ע, עמ' 88.
4. שם, עמ' 90.
5. Azar Gat, "Proving communal warfare among hunter-gatherers: The quasi-rousseauan error", *Evolutionary anthropology: issues, news, and reviews* 24 (3), 111-126.
6. הדבר נועד כמובן להוקיע את רשעותם של הרעים. אבל כדי להבין את ההקשר, חשוב לדעת כי הציטוט על ציד מכשפות לקוח מתוך מאמרו של צ'ארלס פרסי סנאו בירחון 'לייף', שפורסם ב-3 בפברואר 1961, ואת תוכנו. ברחמן מכנה את סנאו "היסטוריון", תואר תמוה לכימאי שהפך לפרוואיקן מוכר ודי רכלן, שבמאמרו הגדון תיאר את הפולמוס המדובר (כשהוא מציין שם במפורש שסלע המחלוקת היה דיוק ההפצצות, ולא מזכיר כלל את סוגיות המורל או המצפון) פשוט בתור מי שעבד בתפקיד ניהולי, בדרג ביניים, במשרד העבודה הבריטי בזמן המלחמה, והכיר מרחוק כמה מן הנפשות הפועלות.
7. ניתן להתרשם מן המסמך המקורי באתר הארכיונים הרשמיים של סנקט-פטרבורג (https://blockade.spbarchives.ru/section_7/document_169.html).
8. לרבות פני הקרב מאת ג'ון קיגן (מאנגלית: ברוך קורות, תל-אביב: מערכות, 1981) וספרו של מקס הייסטינגס על הנחיתה בנורמנדי Max Hastings, *Overlord: D-Day and the Battle for Normandy*, Simon & Schuster, 1984.
9. כך, לדוגמה, הוא שיקר בקשר לניסיון הקרבי שלו במלחמת העולם הראשונה (לא ממש היה כזה). בין המלחמות, הוא עסק בעיתונאות צבאית ועיקר פרסומו בא לו בעקבות הופעת ספריו על הוורמכט והתאמות תחזיותיו בדבר תבוסת צרפת והעמידה הסובייטית העיקשת יותר. הספרים יצאו ממש בזמן
10. David Lee, *Up Close and Personal: The Reality of Close-Quarter Fighting in World War*, Naval Institute Press: 2006, p. 19.
11. Timothy Harrison Place, *Military Training in the British Army, 1940-1944: From Dunkirk to D-Day*, Psychology Press: 2000, p. 79.
12. Norman Wiard, *Communication Addressed to the Joint Committee on the Conduct of the War; upon the Subject of Great Guns Holman*, New York: 1863, p.12.
13. Dave Grossman, *On Killing: The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society*, Back Bay Books: 2009.
14. Henry Lee Scott, *Military Dictionary*, London: Trubner & Co, 1861, p. 30: "In cases of emergency, firing with two bullets might be effectively employed against masses of infantry and cavalry, if the distance does not exceed 300 yards".
15. Lawrence H. Keeley, *War Before Civilization: the Myth of the Peaceful Savage*, Oxford University Press, 1996.
16. Elif Batuman, "The Sanctuary", *The New Yorker*, December 19–26, 2011.
17. Glen Warren Bowersock, "The Bible and the Perils of 'Evolution'", *The New-York Review of Books*, October 27, 2016.